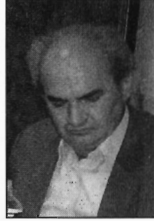

Η εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας το 1819*

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης
Ιστορικός

Για να καταλάβουμε τις λευκαδίτικες αγροτικές εξεγέρσεις, τις κυριότερες από τον 14ο ως τον 20ό αιώνα, πρέπει να ανεβούμε στους Σφακιώτες. Να γίνουμε για λίγο Σφακισάνοι, που βέβαια δεν έχουν καμιά σχέση με τα Σφακιά της Κρήτης σύμφωνα με το γνωστό μας ιδεολόγημα που κυκλοφόρησε πριν από 105 χρόνια μάλλον από τον Σπυριδώνα Βλαντή για πρώτη φορά και καταρρίφθηκε πριν από 47 χρόνια από τον Σπύρο Ασδραχά και δεν ωφελεί να το επαναλαμβάνουμε.

Οι Σφακισάνοι λοιπόν ντόπιοι, που συνεχώς ενισχύονταν πληθυσμιακά από εποικισμούς κυνηγημένων ανθρώπων από την Ήπειρο και τη Ρούμελη, αγρότες πολυκαλλιεργητές και από τον 18ο αιώνα και ύστερα συστηματικοί καλλιεργητές αμπελιών και παραγωγοί κρασιού, είναι αυτοί που βρέθηκαν επικεφαλής των τριών σπουδαιότερων λευκαδίτικων αγροτικών εξεγέρσεων που ξεκίνησαν από τον τόπο τους: ενντώ του 1357 εναντίον του βενετού δυνάστη του νησιού Γρατσιάνου Τζώρτζη που απαιτούσε 1.000 μόδια σιτηρά για τον βενετικό στόλο, του 1819 εναντίον των τοπικών Αρχόντων και των Άγγλων για τη δυσβάσταχτη φορολογία υπέρ της διάνοιξης της διώρυγας της Λευκάδας και του 1935 εναντίον της τοπικής διοίκησης και του ελληνικού κράτους γιατί δεν απορροφούσε την αδιάθετη παραγωγή κρασιού.

Η πρώτη εξέγερση του 1357 είναι γνωστή περισσότερο από το ποίημα του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη *Φωτεινός*, που διαβάστηκε και ακούστηκε από τους

Λευκαδίτες όσο ίσως κανένα άλλο κείμενο και αποτέλεσε ακρογωνιαίο λίθο της λευκαδίτικης ιδεολογίας καθώς εξέφραζε βιώματα, πόθους και ελπίδες των Λευκαδίων, ιδίως των αγροτών που αγωνίζονταν για την επιβίωση.

Ο Βαλαωρίτης έγραψε το *Φωτεινό*, όπως θα πούμε αναλυτικότερα στο τέλος της ομιλίας, με πλήρη γνώση της εξέγερσης του 1819 που στηριζόταν στην οικογενειακή του μνήμη, στις μαρτυρίες των αυτοπτών και στα κείμενα των ιστορικών που μελέτησαν το γεγονός. Το πώς αναφέρει ο Βαλαωρίτης την «επανάσταση της βουκέντρας» εναντίον του Γρατσιάνου Τζώρτζη το 1357 είναι γνωστό φαντάζομαι σε όλους μας. Θα θυμίσω μόνο την ιστορικά τεκμηριωμένη περιγραφή της εξέγερσης του 1357 για να την έχουμε πρόχειρη ώστε να θυμηθούμε τα κοινά σημεία όταν θα αναφερθούμε σε λίγο στα καθέκαστα της εξέγερσης του 1819.

Η Λευκάδα το 1357 βρισκόταν στην Κατοχή του βενετσιάνου φεουδάρχη Graziano Zorzi, που αποσκοπούσε στη διατήρηση της εξουσίας του στο νησί και στη μέγιστη εκμετάλλευση των αγροτών. Για τους σκοπούς αυτούς ζήτησε από τη βενετική Γερουσία να αποφασίσει ότι τα βενετικά πλοία, που περιπολούσαν στο Ιόνιο Πέλαγος θα στάθμευαν στη Λευκάδα για να προστατεύουν την εξουσία του, να επισκευάζουν τα πλοία και να προμηθεύονται σιτηρά. Πράγματι στις 6 Μαΐου 1357 ο ναύαρχος Pietro Soranzo κατέπλευσε στη Λευκάδα για να παραλάβει

* Ομιλία στην εκδήλωση της *Ομοσπονδίας των Απανταχού Λευκαδίτικων Συλλόγων*, που οργανώθηκε στην Αθήνα στις 27 Σεπτεμβρίου 2006. Η πλήρης μελέτη δημοσιεύτηκε στα *Πρακτικά Η' Συμποσίου, Ιστορία: Αγροτικές εξεγέρσεις στη Λευκάδα, Πεζογραφία: Χριστόφορος Μηλιώνης, Μουσικολογία: Μάρκος Φ. Δραγούμης*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 31 Ιουλίου, 1-2 Αυγούστου 2003, Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 2004, σ. 39-58. Ο ομιλητής είναι ιστορικός, Διευθυντής Ερευνών στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

1.000 μόδια σιτάρι αλλά ο Γρατσιάνος δεν μπορούσε να τα παραδώσει καθώς οι αγρότες είχαν εξεγερθεί και με σπληρηγό και οπλισμένους, που είχε στείλει ο Νικηφόρος Βα Ορσίνοι, γιος παλιού κυριάρχου του νησιού, είχαν οργανωθεί και οχυρωθεί στο Κάστρο Επισκοπή στο Σπανοχώρι. Ο Γρατσιάνος ζήτησε ενισχύσεις από τον βενετό ναύαρχο και επιτέθηκε εναντίον του νεόχτιστου Κάστρου της Επισκοπής. Οι αγρότες το εγκατέλειψαν και οργάνωσαν δύναμη 500 Ελλήνων –έτσι τους λένε οι πηγές- και 40 ιππέων που ανάγκασαν τον Τζώρτζη Γρατσιάνο να υποχωρήσει και να αποκλειστεί σε αδιέξοδο φάραγγι που ίσως να πρόκειται για το «Κακό λαγκάδι». Οι περισσότεροι από τους αποκλεισμένους σώθηκαν με επέμβαση των πληρωμάτων του βενετικού στόλου αλλά ο Γρατσιάνος και ο αδελφός του αιχμαλωτίστηκαν και οδηγήθηκαν στο Κάστρο της Επισκοπής για να σταλούν αργότερα δέσμοι στον Νικηφόρο Βα Ορσίνοι. Ο Ορσίνοι όμως γρήγορα συμφώνησε με τη Βενετία και εγκατέλειψε τους Λευκαδίτες με αποτέλεσμα ο Τζώρτζης Γρατσιάνος να απελευθερωθεί και να γυρίσει στη Λευκάδα στο τέλος του 1357.

Δεν είναι δυνατό να γίνει επαρκής αναφορά στα 463 χρόνια που χωρίζουν την εξέγερση του 1819 από την εξέγερση του 1357. Τους Φράγκους κυριάρχους θα διαδεχτούν οι Τούρκοι το 1479 για να επιστρέψουν ξανά οι Βενετοί το 1684. Ύστερα από 114 χρόνια Βενετοκρατίας θα έλθουν οι Γάλλοι Δημοκρατικοί το 1797 και θα ακολουθήσει η ίδρυση της πρώτης ημιαυτόνομης ελληνικής πολιτείας, της Επτανήσου Πολιτείας (1800-1807) για να επανέλθουν για λίγο οι Γάλλοι Αυτοκρατορικοί ως το 1810, που αρχίζει η Αγγλοκρατία. Η συνθήκη του Παρισιού

του 1815 τους έδινε την απόλυτη προστασία του Ιονίου κράτους. Την προστασία αυτή φρόντισαν να την κατοχυρώσουν με το σύνταγμα του 1817, συνταγμένο ερήμην των Ιονίων, το οποίο καθόριζε την ανούσια συμμετοχή τους στη λειτουργία του πολιτεύματος και συγχρόνως άφηνε όλες τις δυνατότητες στον Άγγλο Αρμοστή στην πρωτεύουσα Κέρκυρα, με τοποτηρητές του στα νησιά, να επιβάλλει τον απόλυτο έλεγχο σε κάθε κίνηση, δραστηριότητα και προοπτική των προστατευόμενων επτανησίων.

τους Επτανησίους δεν υπήρξαν άμεσες αντιδράσεις στη σύνταξη και την εφαρμογή του Συντάγματος καθώς οι Άγγλοι ασκούσαν πλήρη έλεγχο στηριγμένοι και στη συνεργασία των περισσότερων αρχόντων, που στελέχωσαν, με εικονικές εκλογές, τις τοπικές εξουσίες και αρχές αλλά και τη βουλευτική-νομοθετική εξουσία και την εκτελεστική

εξουσία στην Κέρκυρα.

Οι εξεγέρσεις του 1819 στο Σκουληκάδο της Ζακύνθου και στους Σφακιώτες της Λευκάδας δείχνουν ότι οι ενέργειες των Άγγλων που ξεπερνούσαν ένα όριο αυθαιρεσίας, προκαλούσαν σιωπηρές αποστασιοποιήσεις τμημάτων των υψηλών τάξεων των πόλεων, με παράλληλες τις λαϊκές αντιδράσεις, τις οποίες κάποτε καλλιεργούν και στηρίζουν. Όταν οι αντιδράσεις γίνονται εξεγέρσεις οι Άγγλοι επεμβαίνουν με την πειθώ ή την παραδειγματική τιμωρία και αμέσως μετά επιχειρούν να βρουν τρόπους να επαναφέρουν την ισορροπία του συστήματος.

Η παράδοση της Πάργας από τους Άγγλους στον Αλή Πασά την Άνοιξη του 1819 προκάλεσε οργή, που δεν μπορούσε να ξεχαστεί, καθώς οι πρόσφυγες πλημμύρισαν τα Επτάνησα.

Η εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας του 1819

χαρακτηρίστηκε ως ένα από τα τρία σημαντικά γεγονότα της λευκαδίτικης ιστορίας των χρόνων του Ιονίου Κράτους. Τα άλλα είναι η συμμετοχή στην Επανάσταση του 1821 και η Ένωση με την Ελλάδα το 1864.

Αφορμή για την εξέγερση στάθηκε η απόφαση επιβολής στον αγροτικό και αστικό πληθυσμό πρόσθετης φορολογίας για την κάλυψη του προϋπολογισμού κατασκευής διώρυγας στη λιμνοθάλασσα, που χωρίζει τη Λευκάδα από την Ακαρνανία. Ήταν μια διώρυγα που θα ξεκινούσε νότια από τη θέση Παλιοχαλιάς για να καταλήξει βόρεια, πίσω από το Κάστρο της Αγίας Μαύρας, ανατολικότερα από τη σημερινή διώρυγα, με 10 πόδια βάθος και 30 πλάτος. Η διάνοιξη της διώρυγας αυτής είχε σχεδιαστεί από το 1806 επί Επτανήσου Πολιτείας και Γεωργίου Μοτσενίγου και τα έργα άρχισαν το 1818. Αιτιολόγηση της διάνοιξης ήταν η διαφύλαξη της δημόσιας υγείας και η ενίσχυση του εμπορίου. Τον Ιούνιο του 1819 εξαγγέλθηκε απόφαση της κεντρικής κυβέρνησης για τον επιμερισμό του ποσού του φόρου των 4.000 ταλήρων που έπρεπε να συνεισφέρει η Λευκάδα κάθε χρόνο, πέραν του τακτικού:

- 1 τάληρο για κάθε βαρέλα λαδιού
- 1/8 του ταλήρου για κάθε βαρέλα κρασιού συγκομιδής 1819, που έπρεπε να πληρωθεί ως τον Μάη του 1820
- 1/4 του ταλήρου για κάθε βαρέλα κρασιού συγκομιδής 1818 που θα πουλιόταν στην πόλη
- 1/4 του ταλήρου για κάθε κάδο δημητριακών και οσπρίων
- 10 γαζέτες για κάθε κατσίκι ή αρνί και 30 για κάθε χοιρινό.

Η φορολογία των προϊόντων υπολογιζόταν ότι θα αποδόσει 1.000 τάληρα. Τα υπόλοιπα 3.000 έπρεπε να τα πληρώσουν με ετήσια εισφορά οι ευκατάστατοι και οι εμπορευόμενοι καλής καταστάσεως της πόλης σύμφωνα με δίκαιη και απροσωπώληπτη κατανομή που θα έκαναν ο Άγγλος Τοποτηρητής Λευκάδας και ο Έπαρχος μαζί με τρεις ευυπόληπτους πολίτες.

Οι εισπράξεις του φόρου έπρεπε να αποδίδονται κάθε τρίμηνο στην Κέρκυρα με έκθεση και λογαριασμό για την πορεία του έργου της διάνοιξης στο ο-

ποίο θα χρησιμοποιούνταν και εργάτες από τους απόρους του νησιού και τους Παργινούς πρόσφυγες που ζούσαν στη Λευκάδα.

Η χρησιμότητα του έργου δεν αμφισβητήθηκε από τους κατοίκους του νησιού, αλλά θεωρήθηκε άδικο να το πληρώσουν μόνο αυτοί και μάλιστα οι αγρότες, αφού επρόκειτο για έργο πανιόνιας χρησιμότητας για τους ναυτιλόμενους και εμπορευόμενους και έπρεπε να είναι ευθύνη της κεντρικής Κυβέρνησης και του Γενικού Δημόσιου Ταμείου.

Οι κάτοικοι της πόλης και μάλιστα οι σιωπηρά αντιπολιτευόμενοι άρχοντες δεν αντέδρασαν φανερά αλλά η κυβέρνηση τους υποπτεύθηκε ότι διοχέτευαν την αντίθεσή τους προς τους αγρότες και ίσως τους υποκίνησαν να αντιδράσουν κατά την εφαρμογή των φορολογικών μέτρων.

Η εξέγερση του 1819 ιστορήθηκε από τον Ζακυνθινό ιστορικό Παναγιώτη Χιώτη, στο βιβλίο του *Ιστορία του Ιονίου Κράτους*, που εκδόθηκε το 1874, με βάση τις εγγυκλίους και τα άλλα έγγραφα που η κεντρική διοίκηση έστειλε στον τοποτηρητή και το επαρχείο

Ζακύνθου και διατηρήθηκαν στο Αρχαιοφυλακείο Ζακύνθου αλλά και τις πληροφορίες και τα στοιχεία που του έστειλε ο Λευκαδίτης σχολάρχης Ιωάννης Σταματέλος μαζί με ένα σύντομο δημοτικό τραγούδι. Οι λευκαδίτες ιστορικοί Κωνσταντίνος Μαχαιράς, στο έργο του *Λευκάς και Λευκάδιο επί Αγγλικής προστασίας*, που εκδόθηκε το 1940 και κυρίως ο Πάνος Ροντογιάννης, το 1973-1975 σε μια σειρά 16 επιφυλλίδων στην εφημερίδα *Ηχώ της Λευκάδος*, που ενσωματώθηκαν το 1982 στον β' τόμο του έργου του *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, περιέγραψαν τα γεγονότα με βάση το υλικό του Αρχαιοφυλακείου Λευκάδας: αναφορές του δημογέροντα Γεωργίας της Λευκάδας προς τον Έπαρχο και του Επάρχου προς την κεντρική Κυβέρνηση, και αντίστοιχες απαντήσεις, ακριτικό υλικό κ.ά.

Στα εκατό χρόνια που απέχουν οι δημοσιεύσεις, από τον Χιώτη ως τον Ροντογιάννη και άλλα μικρότερα δημοσιεύματα φώτισαν πτυχές της εξέγερσης, με αξιολογότερη τη δημοσίευση από τον Κώστα Κωνσταντινίδη το 1961 του στιχουργήματος 274 στίχων του

Ιωάννου Κολόκα από την Κατούνα: πρόκειται για άμεση εξιστόρηση των γεγονότων σε απλή γλώσσα, με βάση τις διηγήσεις αυτών που πήραν μέρος στην εξέγερση (στ. 261-262):

*Γιατί κοντά δεν ήμουνα μήτε στη μπαταρία
Άλλοι μου είπαν, κι έγγραψα αυτή την ιστορία*

Το ποίημα διέσωσε ο φιλόλογος και σχολάρχης Λευκάδας Ιωάννης Ν. Σταματέλος κι το έστειλε το 1879 για δημοσίευση στο Γάλλο φιλόλογο και βιβλιογράφο Emile Legrand (1841-1903). Ο ίδιος ο Σταματέλος είχε δημοσιεύσει το 1874 σύντομο δημοτικό τραγούδι για την εξέγερση, το οποίο έστειλε παράλληλα στον Χιώτη.

Όπως συνήθως συμβαίνει τις περισσότερες ιστορικές πηγές διαμορφώνει και αφήνει η εξουσία, οι ισχυροί και οι νικητές και καθώς παρατήρησε ο Ροντογιάννης: «Δε θέλει συζήτηση πως η θεώρηση και η έκθεση των περιστατικών στα επίσημα αυτά έγγραφα γίνεται μονόπλευρα, και πως οι χωρικοί κρίνονται αναπολόγητοι, γιατί δεν έχουμε τίποτε από τη δική τους μεριά που να μας δίνει πληροφορίες. Η εξουσία έβαλε τους φόρους, η ίδια αντιμετώπισε τους χωρικούς, η ίδια εκθέτει τα γεγονότα και μιλεί για τους ανθρώπους και μάλιστα σε ώρες που ήταν πολύ φυσικό να λείπει και η σχετική ψυχραιμία». Η μονομέρεια αυτή ελπίζω λίγο να ελάφρωσε όταν το 2003 παρουσίασα από τα Αγγλικά Αρχαία δύο αναφορές των χωρικών, στην αρχή και το τέλος της εξέγερσης.

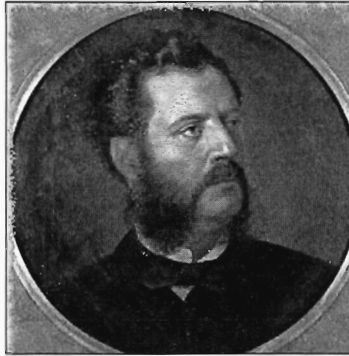
Όρα όμως να παρακολουθήσουμε τα γεγονότα που θα σας τα παρουσιάσω με όση συντομία μπορώ και «παρακαλώ σας άρχοντες ν' ακούσετε λιγάκι», όπως έλεγε και ο λαϊκός ποιητής Ιωάννης Κολόκας (στ. 1010):

*Με τη βοήθεια του θεού, και με την Παναγία,
Θέλω να γράψω σήμερα μίαν νέαν ιστορία
Πρώτα ζητώ συμπάθιο από την αφεντιά σας,
Γιατί θα γράψω 'στόρησι να βρουν και τα παιδιά
σας.
ω Θε μου, δος μου φώτησι να γράψω ιστορία,
το θρήνος οπού 'γείνηκε εις τ' άθλια χωρία.*

Τους οχτακόσιους δεκαννηά, 'ς το μήνα το Σεπτεμβρι,

*Εγείνηκε το ρεμπελιό, και 'πάρτε το χαμπέρι.
Εις της Λευκάδας το νησί, 'πούναι η Άγια-Μαύρα,
Πολλή φθορά εγείνηκε 'σε μίαν εβδομάδα.*

Στις 15 Σεπτεμβρίου 1819, με το παλαιό ημερολόγιο, και καθώς πλησίαζε η εκπνοή του πρώτου τριμήνου από την επιβολή της έκτακτης φορολογίας για τη διώρυγα, ο δημογέροντας Γεωργίας Νικόλαος Γεωργίου Σταύρος με εντολή του Επάρχου Λευκάδας Νικολάου Καββαδά, ανέβηκε στους Σφακιώτες και εγκαταστάθηκε στη μονή της Επισκοπής στο Σπανοχώρι, όπου βρισκόταν και ο πρωθιερέας της Λευκάδας Απόστολος Λάζαρης. Από την

Επισκοπή ο Σταύρος κάλεσε τους επόπτες των χωριών Ασπρογερακάτα και Σπανοχώρι για να πληροφορηθεί τις προθέσεις των χωρικών σχετικά με την καταβολή των φόρων. Κατά τη διάρκεια της ακρόασης έφταναν και κάτοικοι των χωριών, που απειλήσαν ότι θα σκοτώσουν τον δημογέροντα και τους ανθρώπους του (που είχαν στο μεταξύ τραβήξει τα ξίφη τους για να τον υπερασπιστούν) αν επιχειρούσαν να εισπράξουν τους φόρους

και δήλωναν ότι δεν αναγνώριζαν πλέον τον έπαρχο και την τοπική κυβέρνηση. Ο δημογέροντας με μήνυμά του προς τον έπαρχο ζήτησε από τη Λευκάδα βοήθεια γιατί κινδύνευε η ζωή του. Ο έπαρχος έστειλε τον Αναστάσιο Μαρίνο επικεφαλής ανδρών της χωροφυλακής.

Ήταν φανερό ότι οι πρόκριτοι και οι πενητκόναρχοι όλων των χωριών των Σφακιωτών ήταν σύμφωνοι με τους χωρικούς και επομένως δεν έπρεπε να περιμένει από αυτούς βοήθεια. Τη νύχτα της 15ης προς 16η Σεπτεμβρίου ο δημογέροντας, ο Μαρίνος και οι φρουρές έμειναν στην Επισκοπή, ενώ πυροβολισμοί και κωδωνοκρουσίες στα γύρω χωριά καλούσαν τους χωρικούς να συγκεντρωθούν και αναμένα φανάρια έδειχναν ότι οι άνθρωποι κατευθύνονταν προς το χωριό Καρυά. Το πρωί της 16ης Σεπτεμβρίου 300 χωρικοί είχαν συγκεντρωθεί οπλισμένοι με πιστόλια και τουφέκια στο Σπανοχώρι. Ο Μαρίνος και ο πρωθιερέας πήγαν στους συγκεντρωμένους και μάταια προσπάθησαν να τους ησυχάσουν. Ίδια τύχη είχε και δεύτερη προσπάθεια του πρωθιερέα και κα-

θώς ο Δημογέροντας και ο Μαρίνος περίμεναν οδηγίες από την πόλη, όπου είχαν στείλει αναφορά, διαδόθηκε ότι φάνηκε στο δημόσιο δρόμο να έρχεται στρατός. Οι χωρικοί όρμησαν στην Επισκοπή. Και πάλι ο πρωθιερέας προσπάθησε να τους ηρεμήσει αλλά οι εξεγερμένοι ζήτησαν να φύγουν από την Επισκοπή για την πόλη ο δημογέροντας, ο Μαρίνος και οι φρουρές τους. Έτσι και έγινε, με τον πρωθιερέα να τους συνοδεύει μέχρι τον δημόσιο δρόμο.

Την ίδια μέρα ο τοποτηρητής Λευκάδας αντισυνοταγματάρχης Στόβενς πήγε στους Σφακιώτες και διάβασε στους συγκεντρωμένους προκήρυξη, που καλούσε τους χωρικούς να διαλυθούν και δήλωνε ότι η τοπική κυβέρνηση ήταν έτοιμη να εφαρμόσει την πιο σφιχτή δικαιοσύνη για κάθε τάξη ανθρώπων και πρόθυμη να στείλει σχετική αναφορά στην Κέρκυρα.

Οι εξεγερμένοι αρνήθηκαν να διαλυθούν προβάλλοντας ότι είναι αδύνατο να ζήσουν εξαιτίας της βαριάς πάγιας φορολογίας η οποία τώρα αυξανόταν εξ αιτίας της κατασκευής της διώρυγας. Ο τοποτηρητής τους υπέδειξε να διατυπώσουν γραπτά τα παράπονά τους. Οι χωρικοί έγραψαν την αναφορά τους βιαστικά και οργισμένα, χωρίς ανάσα. Παραθέτω μικρά αποσπάσματα σε αποκαταστημένη μορφή:

Όλοι οι Λευκάδιοι προσπίπτομε εις την εξοχότη σου και παρακαλούμε την δικαιοσύνη σου, ωσάν πατέρας μας να μας ευσπλαχνιστής εις τα βάρητα οπού μας εφόρτωσαν τους πτωχούς. Δεν ημπορούμε να τα υποφέρουμε διότι είναι μεγάλα και εχασθήκαμε. Αλλά ζητούμε ότι να είμαστε ως είμαστε στο παλαιό, να πλερώνωμε δεκατία στο γένημα, στα δέκα ένα και να πλερώνωμε και στο κρασί και στο λάδι όπως επλερώνωμε στο παλαιό [...] και όχι να πλερώνωμε άλλα ντάτζια. Διατί να παίρνουν πάγιας οι άρχοντες και η κάσα να μην έχη και δια τούτο μας φορτώνουν τόσο βαριά ντάτζια; Να πλερώνη το κρασί; να πλερώνη το λάδι; να πλερώνη τα όσπρια; τα ζώα; Ακόμη και στη στεργιά όπου πάμε και δουλεύουμε και το γένημα όπου φέρνομε και ξύλα πλερώνουμε και σ' αυτά ντουγάνα, όπου ποτέ δεν επλε-

ρώναμε και τώρα μας παίρνουν το διπλό [...] Ακόμη και τους ανθρώπους οπού εγράψανε να τους δώσουμε, να μας τους πάρουν δεν το αγροικούμε και δεν τους δίνομε. Μόνον οποτάν είναι χρεία δια τον τόπο μας είμαστε όλοι έτοιμοι να φυλάξωμε ως και πρώτα. Και τούτο ζητούμε από τη δικαιοσύνη σας να μας γένη διατί εμείς οι πτωχοί δεν μας απόμεινε κομμάτι ψωμί να φάμε.

Οι χωρικοί φυσικά δεν διαλύθηκαν, και καθώς ενισχύθηκαν και από νέες ομάδες, που έφταναν στους Σφακιώτες από άλλα χωριά, το πρωί της 17ης Σεπτεμβρίου κατέλαβαν τον λόφο Καθάρια Ράχη, το πιο

κοντινό ύψωμα προς την πόλη πίσω από τη Μεγάλη Βρύση. Ο τοποτηρητής συνάντησε και πάλι τους εξεγερμένους και έκανε δεκτό το αίτημά τους να μεταφέρουν στην Κέρκυρα την αναφορά τους δύο από τους άρχοντες της πόλης, ο κόντε Ντ' Όριο και ο Θωμάς Βαφέας. Οι δυο αυτοί απεσταλμένοι συναντήθηκαν με τους χωρικούς και εκείνοι

υποσχέθηκαν ότι θα αποσυρθούν στα χωριά τους.

Η ανταρσία των χωρικών προκάλεσε τρόμο στο Δημογεροντείο και στους άρχοντες της πόλης, που ήταν φιλικά προσκείμενοι στους Άγγλους. Υπήρχαν φυσικά και εκείνοι που δεν συμφωνούσαν με τη φορολογία, που ψήφισε το Δημογεροντείο και αυτό το ήξεραν οι χωρικοί γι' αυτό και διάλεξαν από αυτούς τους δύο απεσταλμένους. Ο φόβος στην πόλη προερχόταν κυρίως από την έλλειψη εμπιστοσύνης στις λαϊκότερες τάξεις της πόλης, που τις υποπτεύονταν ότι θα μπορούσαν να ξεσηκωθούν σε συνεννόηση ή ανεξάρτητα με τους χωρικούς. Δεν μπορούσαν λοιπόν να στηριχτούν παρά μόνο στην αγγλική εξουσία του αρμοστή και του τοποτηρητή και στις στρατιωτικές τους δυνάμεις.

Ο τοποτηρητής προσπάθησε να οργανώσει τον αγώνα της πόλης σε πιθανή επίθεση των χωρικών από τα νότια και δυτικά της, στήνοντας κανόνια και οργανώνοντας φρουρές στις εισόδους της πόλης. Η απάντηση του αρμοστή έφτασε στη Λευκάδα στις 19 Σεπτεμβρίου, αλλά αναφερόταν στην πρώτη αναφορά του τοποτηρητή για τα γεγονότα της 16ης Σε-

πτεμβρίου, εκφράζοντας διάθεση να εξετάσει τα αιτήματα των χωρικών με επιεικεία όταν φτάσει η αίτησή τους.

Η απάντηση με την ασάφειά της τόνωσε τη δυσιπιστία των χωρικών και η εξέγερση φαίνεται ότι απλωνόταν σε όλο το νησί. Οι χωρικοί κατέλαβαν και πάλι την Καθάρια Ράχη (18 και 20 Σεπτεμβρίου).

Οι άρχοντες στην πόλη προσπάθησαν να δημιουργήσουν φρουρά 200 ενόπλων αλλά κανένας δεν ήθελε να καταταγεί γιατί φοβόταν τα αντίποινα των χωρικών στις εκτός πόλης περιουσίες τους. Κάποιοι δέχτηκαν να οπλιστούν αλλά μόνο για να υπερασπίσουν αν χρειαστεί το σπίτι τους. Στο διάστημα που οι χωρικοί ανέμεναν την απάντηση στα αιτήματά τους ο τοποτηρητής τηρούσε ήπια στάση περιμένοντας στρατιωτική βοήθεια από την Κέρκυρα.

Το μεσημέρι της 21ης Σεπτεμβρίου φάνηκαν δύο αγγλικές φρεγάτες και άλλα πλοία να έρχονται. Οι οπλισμένοι χωρικοί επιτέθηκαν εναντίον της πόλης και ύστερα από συμπλοκές με τη φρουρά του Στόβενς μπήκαν στην πόλη. Στον πανικό που δημιουργήθηκε, κάτοικοι της πόλης έφευγαν έντρομοι προς το Κάστρο. Οι χωρικοί δεν έκαναν καταστροφές. Στις εξαιρέσεις ήταν ο εμπρησμός του μαγαζιού του δημογέροντα Σταύρου αλλά η πυρκαϊά δεν εξαπλώθηκε.

Η άφιξη των πλοίων στο Κάστρο και η αποβίβαση στρατού που κατευθυνόταν προς την πόλη, ανάγκασε τους χωρικούς να την εγκαταλείψουν και να καταλάβουν τις πλησιέστερες ορεινές θέσεις.

Στις 22 Σεπτεμβρίου ο Στόβενς, με διαταγή του Αρμοστή, κήρυξε τον στρατιωτικό νόμο και ζήτησε από τους χωρικούς να διαλυθούν, απειλώντας τους με τη στρατιωτική δύναμη που έφθασε. Οι χωρικοί δεν διαλύθηκαν και ο Στόβενς αποφάσισε να χωρίσει τις δυνάμεις του σε τρία τμήματα που κινήθηκαν εναντίον των χωρικών κυκλωτικά από το Καλλιγόνι και το Φρύνι και μετωπικά από το δημόσιο δρόμο των Σφακιωτών.

Η μεγάλη συμπλοκή κατά την παράδοση έγινε στη θέση Μπόζα των Σφακιωτών με μεγάλες απώλειες

των Άγγλων. Αλλά γενικά οι χωρικοί δεν μπόρεσαν να αμυνθούν, υποχώρησαν μέσα από τους Σφακιώτες στην ορεινή θέση Άσπρα Χαλίκια του Κόντρου, ανάμεσα Σφακιώτες και Εξάνθεια, προσπαθώντας να ανασυνταχθούν. Όμως η έλλειψη πολεμοφοδίων τους ανάγκασε να διαλυθούν άτακτα για να σωθούν. Πολλοί κατέφυγαν στην Ακαρνανία και ανάμεσά τους ήταν και οι κυριότεροι αρχηγοί. Τα χωριά των Σφακιωτών καταλήφθηκαν από τους Άγγλους την ίδια μέρα και έγιναν πολλά αντίποινα: έκαψαν σπίτια και

έχυσαν λάδια και κρασιά.

Στις 24 Σεπτεμβρίου ο στρατηγός Άνταμ, αναπληρωτής του Αρμοστή Μάιτλαντ, με προκήρυξη του ανάγγελε την κατάπνιξη της εξέγερσης και στις 26 Σεπτεμβρίου ανάγγειλε τη σύλληψη των αρχηγών και την αποκατάσταση της τάξης. Την 1η Οκτωβρίου έφθα-

σε στο νησί ο ίδιος ο Άνταμ που διόρισε τον λοχαγό Σουμίλα και τον υπολοχαγό Γκρίεσον επόπτες της Αστυνομίας με παράλληλη περιστολή των εξουσιών των τακτικών δικαστηρίων.

Στις 6 Οκτωβρίου επικήρυξε τους πρωταίτιους της εξέγερσης και του εμπρησμού ορίζοντας και φοβερές ποινές σε όσους τους βοηθούσαν να κρύβονται. Για τον υπόλοιπο πληθυσμό, που έλαβε μέρος στην εξέγερση από 15ως 23 Σεπτεμβρίου, δινόταν συγχώρηση, με εξαίρεση εκείνων που θα αποδειχθεί στο δικαστήριο ότι στάθηκαν οι παρακινήτες και υποκινητές της εξέγερσης. Ακολούθησε στις 7 Οκτωβρίου η πρόσκληση για παράδοση των όπλων και των πυρομαχικών, που βρίσκονταν στα χέρια των κατοίκων της πόλης.

Στις 10 Οκτωβρίου ο Άνταμ σύστησε δικαστήριο για τον διακανονισμό των περιουσιών που δημεύονταν από δύο Άγγλους και δύο Λευκαδίτες άρχοντες. Εισαγγελέας ήταν ο Ιωάννης Ζαμπέλιος. Στις 14 Οκτωβρίου ανάγγειλε τη σύλληψη, την καταδίκη και τον απαγχονισμό τεσσάρων από τους πρωταίτιους: Σπύρος Ασπρογέρακας από Σφακιώτες, παπά-θεόκλητος Στραβοσκιάδης από Απόπλαινα, παπα-Φίλιππος Κολουβάς από Αλέξανδρο, Βασίλειος παπα-

Στάθη Πάλμος από Πόρο. Στη συνέχεια και για να είναι ο παραδειγματισμός συνεχής και φριχτός πίσωσαν τα σώματά τους και τα κρέμασαν στα περάσματα της πόλης μέσα σε σιδερένιες κλούβες.

Οι περισσότεροι από τους αρχηγούς και πρωταίτιους, όπως είπαμε, πέρασαν στην Ακαρνανία και γλύτωσαν την αγχόνη και αρκετοί από αυτούς πήραν μέρος στην Επανάσταση του 1821. Οι αρχηγοί ήταν ο Αποστόλης Σταύρακας-Πανάδας και ο Νικολέτος Σταύρακας-Βελέντζας από Καρυά και οι Φίλιππος Ζαβερδινός και Σπύρος Ασπρογέρακας από τους Σφακιώτες. Τους τρεις απαθανάτισε ο δημοτικός στιχουργός.

Στις 19 Οκτωβρίου ο Άνταμ παρέδωσε τη διοίκηση στον Στόβενς και γύρισε στην Κέρκυρα. Τα αστυνομικά μέτρα συνεχίστηκαν με έλεγχο και των φιλοξενουμένων προσώπων στην πόλη και στα χωριά. Η τάξη αποκαταστάθηκε γρήγορα και στις 10 Νοεμβρίου αποφασίστηκε η επαναλειτουργία των δικαστηρίων. Ο στρατιωτικός νόμος ίσχυσε ως το Μάιο του 1820.

Η εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας κατατάραξε τους Άγγλους και τον αρμοστή Μαίτλαντ, όπως φαίνεται από τις καταχωρίσεις ειδήσεων και κρίσεων στις βρετανικές εφημερίδες. Οι υποψίες τους για υποκίνηση της εξέγερσης από τους Ρώσους με τη συνεργία του Καποδίστρια και του ορθόδοξου κλήρου, δεν επιβεβαιώθηκαν, παρόλο που συνδυάστηκαν και ενισχύθηκαν από παρόμοιες θέσεις του Αυστριακού καγκελαρίου Μέτερνιχ.

Η άμεση εξήγηση της εξέγερσης ως έργου υποκινητών και παρακινητών έμελε να είναι η πάγια προβαλλόμενη θέση των Άγγλων: «μερικοί διεστραμμένοι, των οποίων μία σκοτεινή σκέψη ετάραξε το μυαλό, ετάραξαν την ειρήνην και την ησυχίαν σας» θα πει στους Λευκαδίτες ο έπαρχος Χοϊδάς τον Μάιο του 1820. Ο Μαίτλαντ στον απολογισμό του, λίγους μήνες μετά την εξέγερση, θα πει ότι: «η Κυβέρνησις έδειξε σταθερότητα, μετριοπάθεια και επιείκειαν, διότι εκ τσαούτης πληθούς εξαπατηθέντων και παραπληνηθέντων, το Στρατοδικείον ολιγίστους μόνον κατεδίκασεν», διαπίστωση που δεν είναι άστοχη ως προς την ηπιότητα των αντιποίνων για τόσους Άγγλους νεκρούς. Τα διαγέγματα του Μαίτλαντ με-

ταφράστηκαν ελληνικά και διαβάστηκαν τέσσερις Κυριακές στις εκκλησίες.

Τον επόμενο χρόνο 1820 τα φορολογικά μέτρα χαλάρωσαν καθώς το Δημόσιο Ταμείο Λευκάδας θα πλήρωνε για τη διάνοιξη της διώρυγας 4.000 τάληρα το χρόνο. Διατηρήθηκαν σε 3.000 τάληρα οι εισφορές των ευκατάστατων της πόλης, με όρια τα 200 και τα 10 τάληρα κατ' άτομο, επιβλήθηκε φόρος στα διερχόμενα και ελλιμενιζόμενα πλοία πλην των λευκαδικίων και ο φόρος στο κρασί και στο λάδι περιορίστηκε μόνο στις εξαγόμενες ποσότητες.

Και ακόμη η «σοφία» των προστατών Άγγλων τους οδήγησε να ζητήσουν από τους χωρικούς μετά την καταστολή της εξέγερσης, τη συγχώρηση και τις εκκλήσεις για επιστροφή στις εστίες τους, να γράψουν το δικό τους λόγο για την κατάστασή τους, ώστε να μπορέσει η Κυβέρνηση να σχηματίσει σωστή γνώμη. Η μόνη απάντηση που γνωρίζουμε είναι των κατοίκων της Εγκλουβής γραμμένη στις 23 Οκτωβρίου και απευθύνεται στην Επιτροπή που όρισε ο Άνταμ.

Είναι ένα κείμενο γραμμένο ψύχραιμα, σε γλώσσα απλή ελληνική, με λίγες ξένες λέξεις, κυρίως όρους της διοικητικής και οικονομικής συναλλαγής, που θέτει όλα τα μεγάλα προβλήματα της ζωής, των καλλιεργειών, των εισοδημάτων, της υψηλής φορολόγησης, που εξαφανίζει ακόμη και τα ελάχιστα απαιτούμενα για την επιβίωση. Προχωρά στα θέματα των σχέσεων με την απρόσιτη στην πόλη εξουσία και διοίκηση, την οργάνωση της αγροφυλακής, την αδυναμία των παιδιών των φτωχών να παρακολουθήσουν το κοινό προκαταρκτικό σχολείο που λειτουργεί στην πόλη. Το κείμενο αυτό έχει όλα εκείνα τα στοιχεία που δείχνουν ότι η εξέγερση όχι μόνο δεν ήταν έργο υποκινητών, που παράσυραν τους αφελείς χωρικούς, αλλά ότι υπήρχαν ώριμα και συνειδητοποιημένα αιτήματα που έκαναν τους ανθρώπους αποφασιστικούς και έτοιμους να υποστηρίξουν ανυποχώρητα το δίκιο τους, παρόλο που η εξέγερσή τους είχε καταπνιγεί, οι αρχηγοί είχαν διασκορπιστεί ή βρι-

σκονταν κρεμασμένοι στις εισόδους της πόλης. Παραθέτω μερικά αποσπάσματα σε αποκαταστημένη μορφή.

[...] ημεείς οι ταπεινοί δούλοι της, εγκάτοικοι του χωρίου Εκλουβής αναφέρνομε εις την δικαιοσύνην σας ότι ημεείς είμαστε πολλά ευχαριστημένοι εις τα τάτζια και νόμους όπου μας εδιοικούσαν εις το στάτο βένετο οπού έπειτα οπού μας εξουσίασαν οι Φραντζέζοι και ακολούθως οι

Ρούσοι δε μας ηνόχλησαν περισσότερον από εκείνο οπού επληρώναμε κατά τους νόμους του βενετσιάνου επειδή έτζι εγνώρισαν ότι δυνόμαστε γνωρίζοντες την αδυναμία μας.

Επληρώναμε την δεκατία από τα γεννήματα, τα νόμιστρα κρασίου, λαδίου και ζώα μας [...] Πώς να μην τρομάξωμε και να φοβηθούμε εις τα περισσότερα και δυσβάσταχτα οπού μας υποχρέωσαν; Με ποίαν μας δύναμιν να πληρώσωμε; [...] Οι πτωχοί βοσκοί οπού έχουν τα ζώα προς βοήθειαν και τιμανά των φαμελιών τους να δίνουν δέκα παράδες ήτοι γαζέτες εις το κάθε ένα, έξω από τη δεκατιά, οπού περιπατή νύχτα και ημέρα νηστικός, ξυπόλητος και κρυωμένος εις τους λόγκους με βροχές και χιόνια, οπού δεν ημπορεί να υποφέρει τους αυτούς κινδύνους και πώς να πληρώνη τάτζιο; [...] δια το όφελος του καναλιού ημπορούσαν να ευρεθούν άλλοι τρόποι αρμοδιότεροι για να γένη και το κανάλι και να μην υποφέρει και ο τόπος τα τόσα βάρητα [...]

[...] ερχόμαστε εις τα Κριτήρια της χώρας, εξοδευόμαστε, χασομερούμε και από τα κρύα και βροχές πολλοί οπού εχάθηκαν. Διατί να μην διοριστή εις τα χωρία να διορθώνουν και μικρές διαφορές τους; και οι μεθοδικές διατί να μην κρίνωνται εις την απλήν γλώσσαν την ειδικήν μας αλλά ή ελληνικά ή φράγκικα; Διατί ένας πτωχός οπού δια την χρείαν του ή δια το χρέος του επούλησε το χωράφι του ή το αμπέλι του και διατί να μην ημπορεί να το εξαγοράζη ή εκείνος ή το παιδί του κατά τους βενέτικους νόμους;

Το κοινόν σχολείον οπού εσύνθεσε η χώρα διατί να μην είναι εις ένα μοναστήριον δια να έχουν κι οι πτωχοί Λευκάδιοι να βάνουν τα παιδιά τους να

σπουδάζουν, οπού για την χώραν δεν είναι δυνατοί και από την πτωχεία των Λευκαδίων είναι όλοι τυφλοί;

Το αλάτι οπού κάνει ο τόπος διατί να το τρώγη ακριβώτερο από τα άλλα νησιά οπού το αγοράζουν από εδώ; [...]

Αυτά είναι τα ζητήματα οπού μας ενγγίζουν επάνω εις την ζωήν μας και εις την πτωχείαν μας και περικαλούμεν τα φιλελεγγήμονα σπλάχνη της δικαιοσύνης σας να μας

δικαιώσετε εις αυτά. [...]

Τελειώνοντας θα πρέπει να εξετάσουμε τη μεταγενέστερη σύνδεση της εξέγερσης του 1357 με την εξέγερση του 1819. Το 1870 δημοσιεύεται στην Κέρκυρα, μεταφρασμένη και συμπληρωμένη από τον ιστορικό Ιωάννη Ρωμανό η μελέτη του Γερμανού ιστορικού Καρόλου Χόφφ, Γρατιανός Ζώρζης αυθέντης Λευκάδος, κύρια πηγή για την εξέγερση του 1357, που στάθηκε για τον ποιητή Αριστοτέλη Βαλαωρίτη η αφετηρία συγκρότησης του ιστορικού πλαισίου εντός του οποίου κινήθηκε, με δημιουργική ελευθερία, η έμπνευσή του για να γράψει τον Φωτεινό, το τελευταίο και ατελείωτο έργο του, που γράφηκε τον τελευταίο χρόνο της ζωής του, το 1879. Το 1874 δύο λόγιοι, που συνδέονται στενά με τον Α. Βαλαωρίτη, ο Παναγιώτης Χιώτης και ο Ιωάννης Σταματέλος δημοσιεύουν περιγραφές της εξέγερσης του 1819. Όλα αυτά αποδείχτηκαν ικανά να οδηγήσουν τον ποιητή να συνδέσει τα θραύσματα της οικογενειακής του μνήμης και της λευκαδίτικης παράδοσης γενικότερα και να κατακτήσει μια καλή γνώση για την εξέγερση του 1819, που πραγματοποιήθηκε, όπως σημειώσαμε, στο ισχυρότερο οικιστικό συγκρότημα της λευκαδίτικης υπαίθρου, τους Σφακιώτες.

Ας θυμηθούμε την επισήμανση του Γιώργου Π. Σαββίδη, που πρώτος έγραψε το 1970 για τη σχέση της εξέγερσης του 1819 με τον Φωτεινό του Βαλαωρίτη:

Στις 2 Ιουλίου 1878, δηλ. έξι μήνες πριν αρχίσει να γράφει τον Φωτεινό, ο Βαλαωρίτης δημοσιεύει [...] μίαν «ιστορική διατριβή» του, βασισμένος σε χαμένα έγγραφα του Μιχαήλ Σικελιανού, η οποία έ-

χει τίτλο «*Αλής Τεπελενλής και Κάρολ Νάπιερ, 1819*». Πέρα από την ένδειξη ότι γεγονότα του 1819 απασχολούσαν τον ποιητή στο στάδιο της εγκυμοσύνης του Φωτεινού το κείμενο αυτό [...] περιέχει την εξής ρητή πια αναφορά στο λευκαδίτικο «ρεμπελιό»: «*Απέμενε η Λευκάς τελευταίον καταφύγιον των αδιαλλάκτων εχθρών του [= των Σουλιωτών], αλλ' η Λευκάς υπό την στρέβλην του Μαιτλάνδου δεν ήτο πλέον η Λευκάς του Καποδιστρίου. Καταβληθείσης της εξεγέρσεως των χωρικών της (1819), εστέναζεν υπό την μάστιγα των προστατών της Επτανήσου και έντρομος εθεώρει τα λείψανα των απαγχονιζομένων τέκνων της σειόμενα υπό των ανέμων εντός των σιδηρών κλωβίων των*».

Έτσι μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Βαλαωρίτης όταν εμπνέεται και γράφει το *Φωτεινό* έχει μπροστά του δύο πλήρεις «φακέλους» για την εξέγερση του 1819, χάρις στη μελέτη Χοφφ-Ρωμανού και για την εξέγερση του

1819, χάρις στα δημοσιεύματα του Χιώτη, του Σταματέλου και τις δικές του αναδιφήσεις, συμπληρωμένες από τις οικογενειακές και λευκαδίτικες μαρτυρίες. Γράφει λίγους μήνες πριν από το θάνατό του: «*Επεχείρησα μακρόν ιστορικών ποιήμα και ήδη έφθασα εις το τέλος του τρίτου άσματος. Αλλά θα προφθάσω να το φέρω εις πέρας; Το θέμα μου είναι πάντοτε το αυτό: ανταγωνισμός διαρκής του Ελληνισμού κατά της κατακτήσεως και του Ξενισμού. Άλλοτε είχα να κάμω με την Τουρκοκρατίαν, τώρα δε με την Φραγκοκρατίαν*».

Η συσχέτιση της εξέγερσης του 1819 με το «ρεμπελιό» του 1819 ανταποκρίνεται πλήρως στη γνωστή αντίληψη του ποιητή, ότι στη νεότερη ελληνική ιστορία «*αι εποχαί άπασαι συγχωνεύονται*» και συνεπώς «*είναι πάντη αδιάφορον προς τον σκοπόν της νέας ελληνικής ποιήσεως αν το θέμα αυτής ανάγεται χρονολογικώς εις την δεκάτην έκτην ή δεκάτην ενάτην εκατονταετηρίδα*». Ο Βαλαωρίτης γνωρίζουμε ότι αναζητούσε «*μεσαιωνικές*» υποθέσεις για τις ποιητικές του συνθέσεις και για παράδειγμα ας θυμηθούμε τις εκκλήσεις στο φίλο του Κωνσταντίνο

Σάθα, του οποίου το ιστοριοδιφικό και ιστοριογραφικό έργο παρουσιάζει μορφές τοπικών ηγετών που ήταν συγγενικές με εκείνες της ποιήσής του. Είναι τα χρόνια που διατυπώθηκε η θεωρία της συνέχειας στην ελληνική ιστορία από τον Λευκαδίτη Σπυριδώνα Ζαμπέλιο και εκδόθηκε η *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* του φίλου του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου. Με τις ιστορικές αναδρομές του στο *Φωτεινό* ο Βαλαωρίτης θα φτάσει ως τους Περσικούς πολέμους, σε ένα αντίστροφο βηματισμό της ιστορικής συνέχειας. Η αναφορά, στη μελέτη των Χοφφ-Ρωμανού, στην Επισκοπία, ως κέντρο της εξέγερσης του 1357, τον ανέβαζε στην περιοχή των Σφακιωτών και στην ίδια Επισκοπή, ένα από τα κέντρα της εξέγερσης του 1819. Το θέατρο των γεγονότων του 1819 ήταν αποδεδειγμένο ότι μπορούσε να χωρέσει με προσαρμογές το δημιούργημα της φαντασίας του ποιητή. Η γνώση του λευκαδίτικου χώρου και πολλών λεπτομερειών του ορεινού αναγλύφου, που ήταν α-

παραίτητες για την περιγραφή των κινήσεων των επαναστατών, αλλά και η γνώση των αγροτικών συνηθειών και καλλιεργειών με λεπτομέρειες που αποτυπώνονται με το αντίστοιχο λεξιλόγιο, του έδιναν τις δυνατότητες να ξετυλίγει πειστικά τις ρομαντικές περιγραφές του. Νικολός Φωτεινός ήταν ένας από τους επικηρυγμένους της εξέγερσης του 1819. Οι Λευκαδίτες αρματολοί και κλέφτες του 18ου αιώνα, Γήταυρος και Πάλας, και ο ληστής Ρουπακιάς του 1843 δάνειζαν τα ονόματά τους στους πολεμικούς συντρόφους του *Φωτεινού*.

Δεν είναι ο χρόνος κατάλληλος να μιλήσουμε για την αξία του ποιήματος του Βαλαωρίτη: να πούμε μόνο ότι διαβάστηκε, απομνημονεύτηκε και απαγγέλθηκε στη Λευκάδα, όσο κανένα άλλο κείμενο, ακόμη και ως ιστορικό ανάγνωσμα, που μπορούσε να κρατά ανοιχτούς τους δρόμους προς το λευκαδίτικο παρελθόν, καθώς το ποιητικό του μήνυμα άγγιζε ζωντανά αισθήματα και αγωνίες επιβίωσης του Λευκαδίτη αγρότη.